

LIBERAL FEMINISME

Det er mange og sterke følelser knyttet til begrepet "feminisme". Noen tenker umiddelbart og med stolthet på 70- tallets kvinnekamp, mens flere i den yngre generasjonen mener kampen for likestilling er en foreldet kamp.

I Norge har feminisme gjerne vært forbundet med den sosialistiske radikalfeminismen. Men feminismen er langt fra noen ren venstrepolitisk sak, og uenighetene strekker seg, på samme måte som i politikken ellers, langs en venstre/høyre-akse.

Dette notatet ser nærmere på høyresidens feminisme og fokuserer mer på kvinner som individer, enn som del av en struktur. Valgfriheten for den enkelte kvinne, er grunnleggende.

Behovet for en borgerlig liberalfeminisme

I Norge blir liberalfeminisme gjerne satt i sammenheng med borgerlig feminisme. Feminismedebatten vil, som alle andre debatter, preges av nasjonale forhold. Når man skal vurdere liberalfeminisme i Norge er det derfor nærliggende å knytte den opp mot de saker som blir vektlagt på den liberale og borgerlige fløyen i norsk politikk. En borgerlig-liberal tilnærming til feminisme vil langt på vei være preget av sammenfallende med den borgerlige sidens vektlegging av individuell frihet.

Kvinnekamp har, på lik linje med andre politiske stridsemner, også forskjellige politiske tilnærminger. I Norge har det imidlertid vært lite rom for å diskutere feminisme ut fra andre premisser enn de venstresiden har lagt til grunn siden 70-årene. At det er blitt et ensidig fokus på den sosialistiske feminismen, kommer særlig tydelig frem når Fremskrittspartiet og Høyre forsøker å sette kvinnekamp på dagsorden, og Helga Pedersen fra Arbeiderpartiet karakteriserer det som "Frognerfrue-feminisme".¹

Venstresiden har vært sentral i kampen for likestilling for kvinner, og min generasjon skylder tidligere feminister mye. Men dette har aldri vært en kamp som er forbeholdt venstresiden, selv om det er slik den selv av og til ønsker å fremstille det. Kvinnesak har vært og bør være gjenstand for politisk uenighet.

Borgerlig feminisme er ikke, slik mange har trodd, et nytt fenomen. Det som gjerne kalles den første bølgen av feminisme, mot slutten av 1700- tallet, var i sitt fundament liberalistisk. De borgerlige feministene kjempet for at kvinner skulle få de samme rettighetene som menn. Blant de borgerlige feministene var også forskjellsfeministene, kvinner som mente man skulle anerkjenne de typiske

kvinnelige verdiene, og at menn og kvinner hadde forskjellige roller i samfunnet.² Flertallet av forskjellsfeminister, feminister som vektlegger forskjellene mellom mann og kvinne, har imidlertid vært radikale. De fremhever forskjellene som argumenter for at kvinnelige egenskaper er bedre enn mannlige egenskaper og verdier. Forskjellsfeminister og da særlig omsorgsfeministene (som mener kvinner har særlig evne til omsorg), kan være konservative, men har i Norge blitt forbundet hovedsaklig med de radikale venstrefeministene.

I tråd med en venstreradikal tilnærming, har feminismen i Norge hatt fokus på kvinnen som del av en struktur og et offer for patriarkatet. Søsterskap og solidaritet har blitt satt i sammenheng med en form for klassetilhørighet alle kvinner imellom. Solidaritet og søsterskap er utvilsomt viktige komponenter i feminismen, men ofte strekker ikke solidariteten seg lenger enn enigheten. Setter man ikke likhetstegn mellom kapitalismen og et kvinnediskriminerende patriarkat, er man heller ikke, ifølge venstresiden, feminist. Liberalfeminisme har derfor gjerne blitt oppfattet som en motsetning til det som tradisjonelt blir karakterisert som feminisme i Norge, nemlig en statsorientert venstrefeminisme.

Den borgerlige feminismen er i stor grad liberal i sitt fundament, men deler av den vil også være konservativ. Man kan si at den borgerlige feminismen i Norge er en blanding av liberalisme og konservatisme. Konservativ feminisme er særlig opptatt av å bevare tradisjoner og de typisk kvinnelige verdier og roller. Helt fra feminismens opprinnelse, har det vært mer konservative stemmer som har verdsatt den typiske kvinnerollen og gitt uttrykk for at kvinnens rolle som mor gir samfunnet større verdi og nytte. Konservativ feminisme er imidlertid ikke entydig. Sosiologen Cathrine Holst skiller mellom såkalt formelt konservative feminister og verdikonservative feminister.³

Både forskjellsfeminister og omsorgsfeminister kan i prinsippet være konservative. De første forskjellsfeministene var særlig opptatt av å bevare de tradisjonelle kvinnerollene. Omsorgsfeminister er forskjellsfeminister som verdsetter det typisk kvinnelige og fremhever kvinnelige dyder som omsorg og ansvar.⁴

Omsorgsfeminister vil imidlertid ikke alltid være å anse som verdikonservative. Et samfunn preget av typisk kvinnelige verdier som omsorg og ansvar for familie og barn, vil i følge omsorgsfeministene være radikalt annerledes enn det samfunnet man har i dag.

Uansett hvilke nasjonale forhold likestilling og kvinnekamp vurderes ut fra, er det visse prinsipper som ligger til grunn for all feminisme, også liberal feminisme. Sann feminisme er universell. Liberalfeminisme, der kvinnen som individ står i sentrum, står i mange sammenhenger i et motsetningsforhold til den type statsfeminisme som kjennetegner Norge i dag.

For meg, som riktignok nyter godt av det arbeidet tidligere feminister har gjort, synes det både fremmed og rart at man i dag snakker om en generell kamp for alle kvinner, og at vi kvinner må kjempe mot "strukturene". Med strukturer sikter man her til samfunnsstrukturene som angivelig holder kvinner nede. Et samfunn preget av mannens dominans, både på hjemmebane og i det offentlige rom. Man snakker her om alle kvinner under ett: Alle kvinner lider under mannens dominans. Det er paradoksalt hvordan en ideologi som ønsker å avskaffe diskriminering av kvinner, i så stor grad unnlater å vurdere kvinner som enkeltindivider. Jeg vil påstå at diskriminering skjer i det øyeblikket man begynner å definere kvinners rettigheter utelukkende ut fra den struktur de tilhører som kvinner, og ikke på bakgrunn av deres evner, personlige preferanser og ønsker. Feminister som kritiserer diskrimineringen av kvinner som gruppe står i fare for å selv diskriminere kvinner, idet man definerer kvinners livssituasjon utelukkende ut fra deres kjønn. Diskriminering skjer ikke bare som et resultat av de patriarkalske strukturer, men også av strukturer som definerer kvinner som en homogen gruppe.

Kvinner bør ikke vurderes ut fra sitt kjønn, men som selvstendige personer. En politikk som søker å behandle alle kvinner under ett, forutsetter at alle mennesker har de samme ønsker og behov. Ved stadig å referere til truende patriarkalske strukturer eller mannsdominansen i samfunnet, tegner man lett et fiendebilde som ikke er reelt for mange kvinner. Selvfølgelig skal kvinner som faktisk lider under undertrykkelse og patriarkalsk dominans, støttes, og det er en viktig sak som krever oppmerksomhet. Jeg stiller meg imidlertid tvilende til at det for eksempel er "den mannsjøvinistiske arbeidsgiveren" som er hovedfienden for de fleste kvinner. Likestilling handler ikke bare om permisjon og kvotering, det handler også om overordnede mål som likeverd og like rettigheter for kvinner og menn. Konfliktspørsmålene er ikke nødvendigvis de samme som de har vært tidligere. Det ser man særlig i dagens samfunn, som er påvirket av andre kulturer og religioner, der kvinner fortsatt blir utsatt for stereotyp diskriminering. Kvinnekampen må fornye seg, samfunnet er ikke det samme som den gang man ikke anså kvinner som fullverdige aktører på den sosiale, økonomiske, politiske og kulturelle arena.

Hva er liberalfeminisme?

Liberalismen ligger til grunn for liberalfeminismen. Liberalfeministene legger imidlertid mer vekt på de sidene av samfunnet som kan opprettholde forskjeller mellom menn og kvinner. Feministene (da i betydningen de radikale / sosialistiske) har tradisjonelt kritisert liberalismens menneskesyn, fordi det hevdes å legge for stor vekt på den enkeltes frihet uten samtidig å se avhengigheten og stengslene kvinner møter i rådende maktstrukturer – fra de nære private fellesskap til storsamfunn, nasjonalt så vel som internasjonalt. En kvinne kan fra et slikt radikalt ståsted ikke anses fri bare fordi hun er borger i et kapitalistisk samfunn. Kritikken fra feministene har vært at dette samfunnet bygger på premisser som i det alt vesentlige domineres av menn, og av mannlige egenskaper. Feminister som for eksempel Luce Irigaray oppfordrer til større oppmerksomhet om forskjellene mellom kjønnene, med et fokus på personlige rettigheter knyttet til livet og ikke på eiendom.

Liberalistenes syn på privat eiendom er også blitt kritisert av de radikale eller sosialistiske feministene, primært fordi eiendom stort sett besittes av menn. Utgangspunktet er følgelig ufordelaktig for kvinner. Tidligere ble mange kvinner ansett for å være en del av mannens eiendom ved ekteskapsinngåelse. Denne typen eiendomsbegrep vil også liberalistiske feminister avvise, men i mer sosialkonservative miljøer har nok feminister sett en uheldig kobling mellom vern av familie, privatliv og privat eiendom som agendaer som også beskytter menns dominans over kvinner. Rawls hevdet i den sammenheng at en ekteskapskontrakt skulle være som en hvilken som helst annen kontrakt, den skulle være mellom likeverdige parter med like rettigheter. Feministisk kritikk, fra blant annet Virginia Held og Annette Baier, har imidlertid vært at en kontraktsmessig tilnærming til mennesket, ikke vil være tilstrekkelig. Man vil da ikke ta tilstrekkelig hensyn til de medmenneskelige relasjonene som ligger til grunn for enhver etikk og som er forutsetningen for kontrakter mennesker imellom.

Liberalfeministenes kritikk av liberalismen vil ikke rette seg mot liberalismens fundament, men fokusere på noen av de konsekvensene liberalismen kan ha for kvinner. Eksempelvis vil liberalfeminister – riktignok i ulik grad avhengig av hvor de befinner seg i det politiske landskapet, være tilhengere av den private eiendomsrett. De vil imidlertid også fokusere på hva slags konsekvenser den private eiendomsretten kan få, for eksempel i de kulturer der kvinner anses som en del av mannens eiendom. Bekjempelse av voldtekt og andre overgrep i familien er en fanesak, på lik linje med rett til selvbestemt abort. Kvinnens rett til frie valg og bestemmelsesrett over egen kropp, er sentrale saker.

Det at liberalfeministene vektlegger individuelle rettigheter, personlige valg og en frigjøring fra alle former for diskriminering – også den diskrimineringen som definerer kvinner som en homogen gruppe, skiller liberalfeminismen fra den venstreradikale feminismen vi kjenner i Norge.

Rent historisk anser liberalfeministene seg for å være etterfølgerne til de klassiske feministene som Mary Wollstonecraft, Harriet Taylor Mill og John Stuart Mill. Disse tenkerne satte tidlig likhetstegn mellom kvinners frigjøring, like rettigheter og frihet fra en inngripende stat. Liberalfeministene har derfor vært svært opptatt av individet og Kants kategoriske imperativ der individet betraktes som et mål i seg selv.

Mary Wollstonecraft utga i 1792 boken: *A Vindication of the Rights of Women*. Hun hevdet at frihet var en menneskerett. Med dette mente hun uavhengighet, både i den politiske og den private sfæren, både som en del av familien og som borger. Hun mente at kvinner og menn først og fremst var mennesker som hadde krav på de samme rettigheter og friheter.

Hun hevdet imidlertid ikke at menn og kvinner var like, hun var svært opptatt av at man hadde forskjellige roller. Det å føde barn var for eksempel noe hun anså som en borgerplikt. Men hun var motstander av at man skulle vektlegge spesifikke kvinnelige dyder, da det ville bidra til å opprettholde et kvinneundertrykkende samfunn, der kvinnene ble holdt i hjemmet. Hun argumenterte for at kvinner skulle få tilgang til flere yrker, og at de skulle ha en lønnsinntekt.

John Stuart Mill og hans bok *The Subjection of Women* har også blitt en sentral del av liberalfeministisk tenkning. Han var spesielt opptatt av hvordan kvinnen ble undertrykt i ekteskapet. En kvinne hadde praktisk talt ingen mulighet til å få skilsmisse, og hun hadde ingen beskyttelse mot seksuelle eller voldelige overgrep i ekteskapet. Før Mill giftet seg i 1851, proklamerte han at han avstod fra alle rettigheter han ville ha overfor sin kone som ektemann. Han sammenliknet ekteskapet med et hvilket som helst forretningspartnerskap, der det ville være uhørt å la den ene parten få en mer dominerende rolle enn den andre.

Den norske feministen og sosiologen Cathrine Holst sier i sin bok *Hva er feminisme* at filosofer som Rawls og Wollstonecraft er å anse som klassiske liberalister som har møtt motforestillinger hos mange av de fremste liberalfeministene som Susan Moller Okin, Martha Nussbaum og Drucilla Cornell.⁵ Holst trekker særlig frem kritikk av liberalistenes motvilje mot å gå inn på privatlivets område. Hvis en kvinne blir voldtatt, er ikke det en privatsak. Det er en kriminell handling hvor staten skal gripe inn for å straffeforfølge.

De moderne liberalfeministene ønsker å rette oppmerksomheten mot konsekvensene av liberalismens vektlegging av frihet i det offentlige rom, og i tillegg fokusere på forholdene som gjør kvinner ufrie i hjemmet. Men en liberalfeministisk kritikk av liberalismen kan likevel ikke gå så langt at man ender opp med å regulere private forhold innad i familien. I motsetning til vold, vil for eksempel en intern fordeling av omsorgsarbeide der kvinnen får ansvaret for de gamle og syke i familien, være et personlig og privat valg, ikke et overgrep, og derfor heller ikke et offentlig anliggende.

Også den liberale feminismen preges av ulike meninger som går langs en venstre – høyre akse. Det kommer særlig til uttrykk i meninger om hvor mye statlig inngripen man ønsker å ha, og hvor mange lovreguleringer som skal til. I dette notatet har jeg konsentrert meg om høyreaksen av den liberale feminismen, som stiller seg kritisk til statlig inngripen.

Noen feminister tar avstand fra absolutt all form for statlig innblanding, selv ideen om kvoteringslover og lignende anses som en form for diskriminering. Wendy McElroy og Richard Epstein er tilhengere av at både menn og kvinner skal være like for loven, uansett om resultatet blir ulik behandling i praksis. De klassiske liberalfeministene mener det viktigste er å beskytte individet fra instrumentell, statlig inngripen.

En mer moderat liberalfeminisme hevder at en viss inngripen fra staten er nødvendig for å motvirke de patriarkalske strukturer og tradisjoner som ligger til grunn for manglende likestilling mellom menn og kvinner, et kjønnsystem som følger en nedartet patriarkalsk kultur. Diskriminering må derfor bekjempes ved at kvinnebevegelsen til en viss grad samarbeider med staten da den også skal beskytte individet.

Samtidig er det for disse mer moderate liberalfeministene et sentralt krav at kvinner skal være frigjort fra alle begrensninger som følger av moralistiske og patriarkalske lover, for eksempel lover som forbyr prostitusjon og selvbestemt abort. Lover som forbyr selvbestemt abort, er kanskje det viktigste eksempelet på lover som innebærer at kvinner mister friheten til å bestemme over sin egen kropp. Gjennomgående vil liberalfeminister på lik linje med andre feminister kjempe imot slike lover. Noen vil stille spørsmål ved hvorvidt man kan være feminist og samtidig være motstander av alle former for rett til selvbestemt abort. Svaret er ikke entydig, det vil være avhengig av hvordan man definerer begrepet feminisme. Det er imidlertid helt sentralt i feminismen – liberalfeminisme som radikalfeminisme - at en kvinne skal ha full kontroll over sin egen kropp. I utgangspunktet synes det derfor uforenlig med feminisme å være motstander av selvbestemt abort, slik det praktiseres i Norge. Det vil være feminister som forholder seg mer restriktive til mulighetene til selvbestemt abort – blant annet på grunn av kultur, religion eller av hensyn til fosterets egenverdi. Slik jeg ser det, vil likevel lover som totalt begrenser en kvinnes rett til fritt valg om selvbestemt abort, vanskelig la seg forene med noen form for feminisme – særlig ikke liberalfeminisme.

Feminismen kan ikke lenger begrenses til det nasjonale, man må engasjere seg på tvers av landegrensene. Liberalfeminister har i nyere tid kritisert det åpenbart underlige faktum at mange radikale som også betegner seg som feminister synes å avgrense engasjementet til helt nasjonale forhold⁶, når de samme radikalerne synes å tolerere eller overse menneskerettighetsbrudd som rammer minoritetskvinner i Norge. Symbolske saker for likestillingen i vårt eget land får en oppmerksomhet som ikke står i forhold til mer grunnleggende utfordringer internasjonalt. Liberalfeminisme i dag fokuserer i stor grad på de universelle rettigheter som gjelder for både menn og kvinner. Et annet aspekt er at man ikke trenger et entydig fokus på kvinnen som kvinne, men også som menneske. Martha Nussbaum er for eksempel av dem som bruker feminismen for å uttrykke et universelt menneskeverd.⁷ Det vil jeg komme tilbake til nedenfor.

Fundamentale prinsipper i liberalfeminismen er selvstendige valg og personlig frihet. Det er klare forutsetninger for en kvinnes – og en manns – likeverd.

Et slikt fokus på fritt og individuelt valg vil innebære at liberalfeminismen har flere stemmer, også konservative, for eksempel feminister som verdsetter tradisjonelle kvinnevalg, som det å være hjemme med barn istedenfor å forfølge en karriere. Jeg vil påstå at det er en misforståelse at feminisme bare handler om å få kvinnene ut i arbeid og tilsidesette morsidealet. Der man har en kvinnes valgfrihet som utgangspunkt, vil man ikke kunne argumentere for at en kvinne ikke kan velge å være hjemme, dersom hun ønsker det.

Det manglende fokuset på kjærlighet, omsorg og oppdragelse blir trukket frem av Holst som eksempel på liberalfeministenes kritikk av liberalismen: "Utviklingen av rettferdighetssans forutsetter, kort oppsummert, at noen gjennom oppveksten har vist en kjærlighet og ytt en omsorg, resonnerer liberalfeministene. Disse "noen" har tradisjonelt vært kvinner."⁸

Universelle rettigheter

Noen mener at man ved å fokusere på kvinners rett til likeverd, ikke befinner seg innenfor feminisme- eller likestillingsområdet, men at dette dreier seg om menneskerettigheter: Kvinneverd er

menneskeverd. Jeg er enig i at det er en viss sammenheng, men det synes ikke å være tilstrekkelig med en ren menneskerettslig tilnærming. Det er derfor nødvendig å ha en konkret feministisk tilnærming til diskriminering og undertrykking som først og fremst rammer kvinner. Man trenger på samme måte lovhjemler til å gripe inn mot kvinneundertrykkende praksis og man trenger ideologiske og politiske holdepunkter for en debatt om likeverd mellom menn og kvinner.

Kravet om universelle rettigheter vil derfor stå sentralt for liberalfeminister. Med universelle rettigheter mener jeg lik rett og frihet for menn og kvinner, uavhengig av land, kultur og tradisjoner. For oss er universelle rettigheter en selvfølge. Men det er viktig å huske at den skandinaviske erfaringen man har gjort i forhold til likestilling, og som er et resultat av tverrpolitisk enighet, er langt unna det som gjelder i mange andre land.

Kant har inspirert flere av de moderne liberalfeministene med sitt påbud om å behandle alle mennesker som et formål i seg selv. En av de fremste representantene for denne filosofien er Martha Nussbaum. Hun argumenterer for en universalistisk feminisme der mennesket, menn som kvinner, behandles som et mål, ikke et middel.⁹

Nussbaum definerer seg som feminist, da hun i sin definisjon av mennesket som et mål i seg selv, likestiller kvinnen med mannen. Hun mener at det er nødvendig å presisere det feminine i en slik universalistisk tilnærming da "all to often women are not treated as ends in their own right, as persons with dignity that deserves respect from laws and institutions."¹⁰

Nussbaum argumenterer for en generell moralistisk oppfatning av alle menneskers egenverd, men denne egenverdien har ikke alltid vært gjeldende for kvinner. Hun mener at en feminisme som er fundamentert i en politisk liberalisme, vil kunne oppnå konsensus på tvers av dype religiøse og kulturelle forskjeller. Forutsetningen er at man står for en universalistisk holdning, der kvinner og menn er likeverdige – men ikke like.

Ansvar for egne valg

Liberalismen har som grunnleggende prinsipp at enhver har frihet til å gjøre hva en vil, så lenge det ikke bryter med andre menneskers fundamentale rettigheter.

Martha Nussbaum forbinder denne friheten med Mills skadeprikk når hun sier: "Jeg støtter ikke en politikk som vil gjøre aktiviteter som boksing, usikker sex og amerikansk fotball ulovlig, selv om det er riktig å informere om risikoen, og det å påføre andre skade (for eksempel ved å ikke opplyse om en positiv HIV-diagnose til en sexpartner) med rette kan straffes."¹¹

Prostitusjon, retten til selvbestemt abort og pornografi er alle temaer som blir aktuelle for liberalfeminister i debatten om en kvinnes frihet over sin egen kropp, og de valg hun gjør som følge av den.

Liberalfeminister har for eksempel vært motstandere av en moralistisk lovgivning som forbyr prostitusjon og pornografi. De hevder at slike forbud kan bidra til å gjøre prostituerte kvinner til kriminelle, noe som gjør det vanskelig å ivareta kvinners helse og sikkerhet fordi det vil oppstå store mørketall. De hevder at det er andre og bedre måter å regulere prostitusjon på, slik som for eksempel strenge forbud og straffer for hallikvirksomhet og menneskehandel.

Drucilla Cornell er en fremtredende liberalfeminist og jurist som har arbeidet tett med prostituerte.

Hun drøfter forbud mot prostitusjon blant annet i boken *At the heart of freedom*. Hun forteller om hvordan feministene som fremmet lovgivning som ville forby prostitusjon, møtte motangrep fra de prostituerte. I tråd med liberalfeministisk terminologi, hevdet de prostituerte at ved å støtte opp under statens regulering, ville feministene bare bidra ytterligere til å hindre en kvinnes seksuelle frihet.¹²

Drucilla Cornell hevdet at selv om mange kvinner ender i prostitusjon på grunn av tidligere mishandling, så er det ikke vår rett eller plikt å hindre kvinner i å ta et slikt valg for sitt eget liv, uansett om det måtte skyldes mishandling eller andre traumer.¹³

Prostitusjon er et sentralt tema i internasjonal liberalfeminisme. Det er utvilsomt riktig at prostitusjon bringer elendighet for mange kvinner. Men ved å innføre forbud mot prostitusjon og pornografi, står man i fare for å frarøve kvinnene den rett de har til å beskytte seg selv gjennom fagorganisering og medisinsk oppfølging.

Kvinner ansvar for egne valg er aktuelt i en rekke politiske spørsmål, for eksempel når det gjelder pensjonsordningen for kvinner som ønsker å være hjemme. Hun må ta ansvaret for konsekvensene ved å være hjemmeværende. Det er ingen som nekter en kvinne å gå ut i arbeid etter at hun har fått barn.

I tråd med familielovgivningen om fordelig av godene ved skilsmisse der hjemmearbeidende vurderes som viktige bidragsyttere til felles hushold, er det imidlertid et spørsmål om også pensjonspoengene bør være gjenstand for deling på lik linje med resten av boet. Det ble også nevnt i Kvinnepanelets rapport 2010.¹⁴

Men en slik deling er også noe partene kan ta ansvar for ved å avtale seg imellom. Spørsmålet er derfor om man har behov for en slik lovregulering.

Et fritt valg

Det frie valg for den enkelte kvinnen er, som sagt, et av hovedprinsippene i liberalfeminismen. Men hva er egentlig et fritt valg?

Martha Nussbaum hevder at mange kvinner ikke nødvendigvis velger større frihet enn det kulturen tillater dem å ha. Hun kaller det adaptive preferanser¹⁵, våre valg og preferanser er betinget av det vi kjenner fra før. Kvinnene har utviklet preferanser for en livsstil som kan virke diskriminerende, men det er det eneste de kjenner til. Nussbaum hevder altså at det ikke er gitt at en kvinne, dersom hun blir gitt valget, unnlater å gjennomgå omskjæring eller bli prostituert. Mange feministene vil derfor forholde seg skeptisk til tanken om fullstendig valgfrihet, da det ikke nødvendigvis vil være i kvinnens interesse å gjøre et fritt valg.

Nussbaum har fått mye kritikk for denne holdningen, da det er vanskelig å avgjøre hva som er et resultat av fri vilje og hva som ikke er det. Ironisk nok vil en slik holdning også kunne være vanskelig å forene med en liberal holdning, da man står farlig nær paternalisme i forhold til hvilke valg kvinner skal kunne ta. Det som imidlertid har vært litt lettere å svelge for liberalfeminister, er prinsippet om at det må foreligge visse forutsetninger for at man skal kunne anse et valg for å være fritt. Utdanning er et eksempel på en slik forutsetning. Har man utdanning, vil man ha en bedre mulighet til å foreta et informert valg, man kjenner sine valgmuligheter. Men også en slik gradering av frihet kan være betenkelig, fordi man forutsetter at en kvinne ikke er i stand til å gjøre de selvstendige valgene som alle mennesker har rett til å gjøre. Det skjer en umyndiggjørelse av kvinnen som fritt individ.

Videre kommer spørsmålet om i hvilken grad kvinner kan si fra seg retten til likeverd etter hvilke religiøse og kulturelle preferanser de måtte ha. Juristen og feministen Kirsten Ketscher har påpekt at det ligger i essensen av grunnleggende og universelle menneskerettigheter, at man ikke på gyldig juridisk grunnlag kan frasi seg retten til disse.¹⁶ Som menneske kan du ikke gi slipp på de universelle rettigheter. Kvinner kan ikke frasi seg den beskyttelsen menneskerettighetene gir dem, da det er en universell rett. At tradisjoner og kultur tilsier at det er legitimt å skade kvinner, gir altså ikke grunnlag for at kvinner skal måtte utholde denne form for diskriminering, til tross for at det er et resultat av ens eget valg.

Like muligheter

Det er et fundamentalt krav i alle former for feminisme – fra radikalfeminisme til liberalfeminisme - at menn og kvinner skal ha like muligheter.

Ofte ses dette i sammenheng med familie og jobb - naturlig nok, fordi familien og den typiske kvinnerollen og morsrollen har vært kampområder for feministene. Det har vært mange relativt radikalfeministiske, tilnærmet revolusjonære, meninger om hvordan en familie skal være. Noen radikalfeminister har gått så langt som til å diskutere avskaffelse av familien ved å henvise til prinsippet om like muligheter. Men denne dekonstruksjonen av familien og morsrollen har kanskje vært en av grunnene til at mange har tatt avstand fra feminismen. Mange kjenner seg ikke igjen i bildet av en kvinne som ikke skal kunne være hjemme med barna. Dessverre har den venstreside radikale feminismen ofte vært dominerende, og mange har nok ansett den for å være representativ for hele feminismen.

Det er ikke forenlig med en liberal tilnærming til feminisme å si at staten skal utpensle idealet for hva som skal utgjøre en familie og la det være retningsgivende for lovgivningen. Forutsatt at valget er fritt, tilsier det liberale prinsippet om individets frihet at en kvinne bør kunne velge en tilværelse som hjemmeværende istedenfor å forfølge en karriere i arbeidslivet. Det som tilsynelatende kan virke som et uforholdsmessig skjevt forhold mellom mann og kvinne, kan være et resultat av et selvstendig valg kvinnen har gjort for seg selv, eventuelt et valg familien har gjort i fellesskap.

Det er ikke kvinnebevegelsens oppgave å diktere en kvinnes valg. Ut fra et liberalt standpunkt vil jeg påstå at oppgaven heller er å sørge for at de valgene kvinner gjør, i større utstrekning er et resultat av fri vilje og at det ikke forekommer tvang av noe slag.

Statlig nøytralitet

Norske kvinner ligger på verdenstoppen i likestilling, et resultat av tverrpolitisk enighet. Det er likevel uheldig at man i Norge har tendenser til å sette likehetstegn mellom feminisme og statsfeminisme. Statsfeminisme har blitt et samlebegrep på offentlige reguleringer og lover som skal fremme likestilling. Det er på mange måter et sett av lover.¹⁷

Feminister er ikke enige seg imellom om graden av statlig inngripen. Uansett hvor sterk inngripen man måtte ønske, vil deler av den norske likestillingspolitikken vanskelig kunne forenes med en borgerlig, liberal feminisme. Eksempler på dette er styrt deling av, kvotering, øremerking av stillinger og et statlig og politisert likestillingsombud.

Foreldrepermisjon

Når det gjelder tredelingen av foreldrepermisjon er det neppe tvil om at de beste målsettinger ligger

til grunn. Midlene man ser seg tjent med å bruke for å nå målet om likestilling, vil imidlertid ligge nær grensen til overformynderi. Spørsmålet er også hvorvidt dette egentlig dreier seg om feminisme per se, eller om det heller er et spørsmål om den universelle friheten til å gjøre personlige valg for seg og sin familie. Dette er jo ikke et tema som utelukkende dreier seg om kvinner. Det er et spørsmål om valgfrihet – for både kvinner og menn.

Det har vært trukket frem i flere sammenhenger at fedre ønsker å være mer hjemme. I Arbeidsforskningsinstituttets rapport fra 2007¹⁸ hevdes det at 80 % av fedre med barn i alderen 1-3 år som jobber mer enn 40 timer pr uke, ønsker å jobbe mindre av hensyn til barna. Men hva sier egentlig disse tallene? At fedre ønsker å være sammen med barna sine, burde vi ikke være overrasket over. Det er vel nærliggende å anta at de aller fleste foreldre ønsker å være mer hjemme av hensyn til barna. Spørsmålet er imidlertid om man prioriterer det. Den prioriteringen burde ligge hos den enkelte familie. Det er strengt tatt ikke opp til politikerne å definere hva som er viktig for den enkelte og hva som ikke er det.¹⁹ Det er en paternalistisk holdning der staten opptrer som verge for individet. Jeg syns det er betenkelig at man ut fra et feministisk standpunkt skal si at en kvinne ikke kan vurdere sitt eget liv uten statens hjelp. Det er ikke likestilling, det er tvang.

Øremerking av stillinger og kvotering

Øremerking av stillinger er et drastisk tiltak og kan vel vanskelig forenes med prinsippet om like muligheter. Kvotering er mer usikkert. Visse lovreguleringer må nok til for å oppnå full likestilling, og lovverket har utvilsomt bidratt til kvinners likestilling i Norge.

De klassiske liberalfeministene tar imidlertid avstand fra enhver regulering. De mer moderate liberalfeministene mener at det er nødvendig for å bryte med patriarkalske tradisjoner som opprettholder "glasstak" og ekskludering av kvinner. Mange feminister på den liberale høyresiden mener imidlertid at det frie markedet i seg selv vil luke ut diskriminering av kvinner og samtidig føre til en oppblomstring av bedrifter som kan stimulere den arbeidende kvinnen, slik som dagsentre for barn og barnehager.

Kvotering av kvinner og øremerking av stillinger vil imidlertid kunne føre til en diskriminering som strider mot prinsippet om at man velges på grunn av sin erfaring og sin kompetanse, ikke sitt kjønn, noe feminister har kjempet hardt for. Kan man da godta at man bare snur på kjønnsdiskrimineringen? Bli "to vrang til én rett"? Et eksempel til ettertanke er det den danske journalisten Leny Malacinsky skriver om i boken *Den dag jeg opdagde jeg var undertrykt*, da hun besøkte Norge for å skrive om likestilling og feminisme: "Jeg forstod simpelthen ikke. Hvis et land diskriminerte mot en kvinne, var det forbudt, og man rykkede ned på ranglisten. Men når et land diskriminerte en mann, rykkede man frem til førstepladsen."²⁰

Det fremstår ganske uklart hvordan man skal kunne forsvare en forskjellsbehandling ut fra et prinsipp om like muligheter. Man står overfor en skjevfordeling av rettigheter der man ut fra politiske målsettinger går inn for diskriminering av menn til fordel for kvinner.

Likestillingsombudet og likestillingsnemnda

Likestillingsdebatten i Norge styres i stor grad av likestillings- og diskrimineringsombudet og de påfølgende nemndavgjørelser. Likestillingsombudet skal være et organ som skal sette fokus på likestilling og diskrimineringspolitikk, det skal være en "vaktbikkje" for likestilling og mot diskriminering.

Likestillingsombudets mandat fremstår imidlertid som relativt problematisk, da det innehar en dobbeltrolle. Ombudet skal være både lovhåndhever og likestillingspådriver. I den sammenheng er

det pådriverrollen som er mest problematisk fordi ombudet blir et statlig organ for politisk synsing. I artikkelen "Når ombudet ordner opp" av Cathrine Holst er det nettopp pådriver-rollen som blir trukket frem som delen av ombudets mandat som kritikkverdigg.²¹

Kritikken av ombudets mandat dreier seg altså ikke om rollen som håndhever av loven. Spørsmålet er om et statlig organ skal ha adgang til å definere en viktig debatt gjennom noe som lett fremstår som ideologisk ladet synsing.

Kvinnesak og likestilling er viktig og bør fortsatt være oppe til debatt. Men et statlig ombud som setter premissene for debatten er prinsipielt problematisk. Slik ombudet fungerer i dag, opptrer det ikke nøytralt nok. Det har en for aktiv og pådrivende rolle i likestillings og feminismedebatten, og fungerer som en politisk aktør som i stor grad løper venstrefeminismens ærend.

Man kan være uenig eller enig i at det er nødvendig med et ombud i sin nåværende form. Men likestillingspolitikken synes med ett ganske tilfeldig, dersom all debatt skal styres etter hvilken politisk tilhørighet ombudet har. Ombudet blir organet for likestillingspolitikk og undergraver dermed alle andre politiske tilnærminger til et tema som burde være aktuelt på tvers av partiene.

Det er grunn til å vurdere kritisk hvorvidt det er hensiktsmessig med en prosess som skal gå gjennom et ombud uten juridisk mandat, og deretter til en nemnd uten domstolskompetanse. Argumentet om at man skal avlaste rettssystemet med denne såkalte forenklete metoden, synes lite holdbart dersom det fører til en politisert lovhåndhevelse, der ombudets synsing og nemndas personlige meninger skal være avgjørende for et så viktig område som likestillingspolitikk.

Konflikten mellom en overnasjonal liberal feminisme og multikulturalisme

Universelle rettigheter er, som tidligere nevnt, svært sentralt i en moderne liberalfeminisme. Det kan imidlertid lett oppstå konflikter mellom forskjellige universelle rettigheter. En konflikt Martha Nussbaum kaller det liberale dilemma,²² er konflikten mellom religionsfrihet og kvinners likestilling. Flere av de største verdensreligionene har tradisjoner som ofte har definert kvinnen ut fra stereotype roller der kvinnen blir henvist til hjemmet, tradisjoner som definerer kvinner utelukkende på bakgrunn av deres kjønn, ikke som individer. Kvinnen er forbeholdt en rolle i hjemmet, hun er undergitt religiøse og kulturelle tradisjoner som bygger opp under et sterkt patriarkat.

Liberalfeministen Susan Moller Okins sier i klassikeren "Is Multiculturalism Bad for Women" at der kvinners likeverd settes i en multikulturalistisk kontekst, blir ofte resultatet at kvinners rettigheter relativiseres. "In many cultures in which women's basic civil rights and liberties are formally assured, discrimination practiced against women and girls within the household not only severely constrains their choices, but seriously threatens their well-being and even their lives. And such sex-discrimination – whether severe or more mild – often has very powerful cultural roots."²³

Hun kritiserer altså sterkt hvordan kvinner, i et multikulturelt samfunn, sitter igjen med en mindre positiv rettslig beskyttelse. En kvinnes kulturtilhørighet definerer hennes rettsstilling.

Liberalfeminismen har ved flere anledninger kommet i konflikt med multikulturalismen, da en kvinnes likestilling og rettigheter som individer kan bli relativisert ut fra kulturell eller religiøs kontekst. En multikulturalistisk tilnærming risikerer å bli et spørsmål om en gruppes rettigheter fremfor individuelle rettigheter og fremstår dermed som uforenlig med en liberal feminisme.

Cathrine Holst sier at problemet med en multikulturalistisk feminisme ikke aksepterer kravet om

liberalitet. "En slik multikulturalistisk feminisme går ikke an å forsvare, etter mitt syn. En kultur eller religion får ikke, med henvisning til respekt for den kulturens eller religionens egenart, svekke kvinners sivile og politiske rettigheter."²⁴

I en hierarkisk fremstilling av menneskerettighetene vil en kvinnes rett til likeverd veie tyngre enn eventuelle krav om kulturell eller religiøs frihet.²⁵ Diskusjonen om hijab er helt sentral i denne sammenhengen. Noen feminister mener at det å bære hijab er et resultat av fritt valg og må ses som en positiv rett til å uttrykke sin religion. De vektlegger det at mange kvinner har gjort hijaben til en del av sin kulturelle identitet, et symbol som har gått fra å være diskriminerende, til å bli et symbol på kvinnelighet. Mange liberalfeminister vil imidlertid legge vekt på plaggets patriarkalske karakter, et uttrykk for ikke bare en religiøs, men også en politisk holdning som er uttrykk for mannens dominans over kvinnen. Hijaben blir ansett for å være et symbol på kvinnens underlegenhet som man ikke burde tillate i det offentlige rom.

Debatten bør nyanseres i forhold til begge standpunkter, og et av skjæringspunktene blir det private versus det offentlige rom. Ved å tillate hijab utelukkende i hjemmet, kan man risikere at de kvinner som allerede lever sterkt undertrykt ikke får mulighet til å studere eller arbeide. På den andre siden kan full adgang til å bruke hijab i alle offentlige institusjoner kunne føre til at kvinner som ikke ønsker å dekke seg, til blir utsatt for tvang og gruppepress.

I situasjoner der retten til å utøve sin religion kan gå på bekostning av det likeverd man ønsker å fremme mellom menn og kvinner, har den Europeiske Menneskerettighetsdomstolen ved flere anledninger konstatert at likestilling mellom menn og kvinner er en av de mest fundamentale demokratiske verdiene som skal beskyttes.²⁶

Kvinnebevegelsen er blitt langt mer internasjonal²⁷ enn tidligere, da feminismen i stor grad hadde et hjemlig fundament. Man kan argumentere frem og tilbake hvorvidt det er likestilling i Norge, men menn og kvinner har i bunn og grunn de samme rettighetene. Man bør derfor utvide perspektivene på feminisme til å strekke seg over landegrensene. Mange liberalfeminister fokuserer på at man ikke må nøle med å kritisere land og kulturer der man praktiserer kvinneundertrykkelse,²⁸ steder der fiendebildet med patriarkatets dominans og samfunnets kvinnefiendtlige maktstrukturer fortsatt er relevante. Hvis ikke, vil feminismen stå i fare for å fremstå som en abstrakt ideologi uten fotfeste i dagens samfunn.

Noen feminister har hatt en tendens til utelukkende å vurdere spørsmålet om kvinners likeverd ut fra en overordnet patriarkalsk og strukturell sammenheng, og som en kamp de kan endre gjennom argumentets makt.²⁹ Deler av den vestlige feminismen forutsetter at frihet ligger til grunn for de valgene som blir gjort, og at kvinner når som helst kan reise seg og ta kampen. Det er ikke alltid slik. Man kan ikke forutsette likestilling og likeverd mellom menn og kvinner i land som ikke har et fritt og liberalt demokrati. Likeverd er altså ingen selvfølge for alle kvinner. For mange vil begrepet faktisk være et fremmedord. Dersom diskusjonen utelukkende baserer seg på vestlige forhold, uten å ta hensyn til den fundamentale mangelen på likestilling som fortsatt finnes i mange land, vil det bli en mangelfull debatt. Land uten likestilling mellom kjønnene, kan ikke forandre maktstrukturene gjennom argumentets makt, og det å snakke om patriarkalske strukturer i Norge, kan i en slik sammenheng virke relativt irrelevant.

En behovsbasert tilnærming til kvinner i arbeidsmarkedet

Som tidligere nevnt, er kvotering et vanskelig tema for liberalfeminismen. Å kvotere noen inn på grunn av kjønn og ikke på grunn av evner, strider i seg selv mot prinsippet om like muligheter. Igjen

vil det være noen liberalfeminister som ser behovet for statlig inngripen. Kvotering har ofte blitt presentert som den eneste løsningen i forhold til kvinners likestilling på arbeidsmarkedet.

Mange mener imidlertid at markedet selv vil regulere kvinners adgang til jobbmarkedet.

Utgangspunktet for en slik tilnærming er at det ikke dreier seg om kjønn, men om business. Kvinner er i mange sammenhenger hovedkonsumentene, og foretak som klarer å rette seg mot det kvinnelige segmentet, vil dermed gjøre det bra. Kvinner i ledende stillinger er dermed ikke et resultat av lovgivers ønske, men markedets behov for kvinner.

I boken *Why women mean business* settes det fokus på kvinners plass i business. Boken refererer til Goldman Sachs, en av de ledende investeringsbankene, som nå bruker uttrykket *womenomics* for å beskrive betydningen kvinner har som vekstfaktorer for næringslivet. Det henvises til uttalelsene fra Goldman Sachs: "Encouraging more women into the labour force has been the single biggest driver of the Eurozone's labour market success, much more so than conventional labour market reforms."³⁰

Flere liberalfeminister mener at gjennom markedets behov for kvinner vil også forholdene forøvrig tilpasse seg dette behovet. Når behovet for kvinner blir større, vil markedet også sørge for at man har de tilbud som gjør det lettere for kvinner å være i jobb, for eksempel mer tilpasningsdyktige barnehager, skoler osv. Videre vil man også ut fra et forretningsmessig standpunkt være mer fleksibel i forhold til arbeidstider.

Denne prosessen vil kanskje ta lengre tid enn med en ren lovregulering, men nok en gang blir det et spørsmål om hvorvidt man ønsker en slik statlig inngripen. Kvinner har gjort seg stadig mer gjeldende på arbeidsmarkedet, og det er nærliggende å anta at denne utviklingen vil fortsette. Kvinner er ikke bare viktige markedskonsumenter,³¹ men utgjør også et flertall på universiteter og høyskoler³² selv om det fortsatt er få kvinner i professorstillinger og høyere forskningsstillinger.³³

Det er ikke gitt at kvinners likestilling er best tjent med statlig regulering. I Storbritannia har det nettopp kommet et nytt initiativ, der man setter som mål at innen 2015 bør andelen av kvinner i styrer være ca en tredjedel. Kvinnene selv ønsker å fokusere på evnene og det momentum de skaper, istedenfor å belage seg på kvotering. Tendensen også i Storbritannia er et sterkere fokus på kvinner i arbeidsmarkedet, noe som også kom frem da David Cameron nevnte likestilling mellom kjønnene som en av sine målsettinger.

Det er et problem at man ikke har flere kvinnelige næringslivsledere og styremedlemmer. Men i stedet for å kvotere kvinner inn i det bestående, kunne det kanskje være mer nyttig å fokusere på kvinners mulighet til å være selvstendig næringsdrivende og gründere.

Noen liberalfeminister har vært opptatt av at kvinner ikke får muligheten til å bli gründere innen typiske kvinnesektorer. Enkelte regjeringer har ønsket å endre holdningen til omsorgsykker, slik at de ikke lenger skal være typiske kvinneyrker. Men hvorfor ikke heller utnytte potensialet som ligger der? Ved å åpne for kvinnelig entreprenørskap, kunne man gi kvinner store muligheter innenfor sektorer de har dominert, og der de har muligheten til å markere seg.

Veien videre for liberal feminisme

I dette notatet har jeg flere ganger understreket at konfliktene har forandret seg. Å definere kvinner ut fra gamle forestillinger om kvinnen som offer for patriarkatet er ikke lenger holdbart.

Kvinnekamp og likestilling går ikke ut på dato, men områdene der feminismen burde gjøre seg gjeldende, har forandret seg. I dag står kvinner sterkere, og en liberal feminisme blir stadig mer aktuell, nettopp fordi den vektlegger kvinners mulighet for frie, selvstendige valg. Det er betenkelig at man i det norske samfunn fortsatt omtaler kvinner som en diskriminert gruppe som staten må hjelpe opp og frem. Vi er der, vi har mulighetene. Kvinner skal fortsatt kunne ta de tradisjonelle kvinnelige valgene, som for eksempel å være hjemmeværende - så lenge de ønsker det og tar ansvar for valget.

Selv om det fortsatt eksisterer ulikheter mellom menn og kvinner, har norske kvinner frihet til å velge hvilken utdanning og hva slags arbeid de vil ha. Spørsmålet blir, som jeg har vært inne på flere ganger: I hvilken grad skal man fortsette å behandle kvinner som en hjelpetrengende gruppe i arbeidsmarkedet? Mye tyder på at kvinner ikke må kvotes inn, ettersom det er et behov i markedet for dem. At noen kvinner velger å gå ut i permisjon eller være hjemmeværende og synes det er vanskelig å komme tilbake til arbeid, er naturligvis beklagelig. Men er det riktig å frata en kvinne ansvaret for det valget hun gjør? Med valgfriheten følger også ansvaret.

Lik lønn for likt arbeid er en forutsetning for likestilling. Ulik lønn for likt arbeid, må bekjempes. Men noe er fundamentalt galt i en debatt hvor man diskuterer lik lønn for ulikt arbeid. At det er lønnsulikheter, skyldes i stor grad at kvinner velger andre yrker enn menn. Men det er fortsatt et valg. Man kan ikke umyndiggjøre de valg en kvinne gjør fordi noen mener at hun kunne tatt et bedre valg.

Feminismen tilhører ikke venstresiden. Det er behov for en borgelig liberalfeminisme som setter kvinnen som individ og hennes valgfrihet på dagsorden.

Sluttnoter

¹ Ellen Synnøve Viseth, "Raser mot Høyres "Frognerfrue" feminisme", Dagsavisen fredag 11 september 2010

² Cathrine Holst, *Hva er feminisme*, Universitetsforlaget 2009, s 46

³ Cathrine Holst, *Hva er feminisme*, Universitetsforlaget, 2009, s. 82

⁴ ibid.s.82

⁵ Cathrine Holst, *Hva er feminisme*, Universitetsforlaget 2009, s. 77

⁶ Cathrine Holst: *Hva er feminisme*, Universitetsforlaget 2009, s78

⁷ Martha Nussbaum, *The Capabilities approach*, Cambridge University Press 2000, kap. 1.

⁸ Cathrine Holst: *Hva er feminisme*, Universitetsforlaget 2009, s. 79

⁹ Martha Nussbaum, *The Capabilities approach*, Cambridge University Press 2000, kap 1

¹⁰ Silje Aambø Lagvatn "Martha Nussbaums universalistiske feminisme", Nytt Norsk tidsskrift Nr 4, 2005

¹¹ Lars Fr. H. Svendsen, *Liberalisme*. Civita og Universitetsforlaget 2009, s470,

¹² Drucilla Cornell, *At the heart of Freedom*: "Prostitutes argued that feminist self-righteousness, demanding the backing of the state, would only be another barrier against women's sexual freedom." *Princeton University press 1998*, s. 52

¹³ *Drucilla Cornell, At the heart of Freedom* "But how many of us can say that our own representation of our own sexual being is not reactive. (...) Thus, given the level of abstraction at which the ideal of the person must remain if it is to protect freedom of personality, I would strongly argue against dismissing (...) and other prostitutes from the moral community of persons."¹⁴ *Princeton University Press 1998*, s. 54

¹⁵ Kvinnepanelets rapport 2010, s. 19

¹⁶ ¹⁷ Martha Nussbaum, *The Capabilities approach*, Cambridge University Press 2000, s.115

¹⁸ Kirsten Ketscher, "Kvindes Grundretigheder og religionsfriheden" Der vil uden tvivl være kvinder, der giver uttrykk for, at det er godt tilfredse med deres patriarkalske religion og mandens herredømme. Hva den enkelte vil finne seg i er også på en viss måte en privat sak, men det ligger i grundrettighetskonseptet, at man aldrig gyldig kan give afkald på sine rettigheder." s. 12:

¹⁹ Cathrine Holst, *Hva er feminisme*, Universitetsforlaget 2009, s. 114

²⁰ AFI-rapport fra 2007 som baserte seg på en kartlegging av menns og kvinners syn på og forståelse av likestilling i relasjoner, familie, arbeidsliv og samfunn: http://www.afi.no/modules/module_123/proxy.asp?D=2&C=1&l=3752

²¹ Audun Lysbakken i Aftenposten 27.11.2010 om menn som ikke ønsker å være hjemme: "Jeg har aldri møtt noen som har en så viktig jobb. Det må jo bety at de har jobber som kvinner ikke kan ha? Jeg har en viktig jobb og skal være borte i fire måneder."

²² Leny Malacinsky, *Den dag jeg opdagde jeg var undertrykt* s. 38. Gyldendal 2009, s. 38.

²³ Cathrine Holst, "Når ombudet ordner opp", Nytt Norsk Tidsskrift nr 03-04-2009

-
-
- ²⁴ Martha Nussbaum, *Sex and Social Justice*. Oxford University Press 1999, S.81
- ²⁵ Susan Moller Okin "Is multiculturalism bad for women", Boston Review, Princeton University Press 1997, s.11
- ²⁶ Cathrine Holst, *Hva er feminisme* Universitetsforlaget 2009, s. 99,
- ²⁷ Susan Moller Okin "Is multiculturalism bad for women", Boston Review, Princeton University Press 1997: "But perhaps the primary concern is that, by failing to protect women and sometimes children of minority cultures from male and sometimes maternal violence, cultural defences violate their rights to equal protection of the laws. When a woman from a more patriarchal culture comes to the United States (or some other western, basically liberal state), why should she be less protected from male violence than other women are?" s.9
- ²⁸ Leyla Sahin v Turkey, Strasbourg 10 november 2005,
Dhalab v Switzerland, Strasbourg 15 februar 2001,
Drogu v France, Strasbourg 4 desember 2008
- ²⁹ Cathrine Holst, *Hva er feminisme*, Universitetsforlaget 2009, s. 142
- ³⁰ Martha Nussbaum, *Sex and Social Justice*., , Oxford University Press 1999: "I do not accept a positiv analysis, according to which a person has a right if and only if the law has recognised such a right." ,s 87
- ³¹ Avivah Wittenberg-Cox & Alison Maitland, *Why women mean business*, Joss Bass, a Wiley imprint 2008, s. 3
- ³² *America women add up to the biggest national economy, presenting an opportunity that is bigger than the internet*, ref Tom Peters, *Marketing to women*, 206, Dearborn publishing, ref Avivah Wittenberg-Cox & Alison Maitland, *Why women mean business*, s. 3, Joss Bass, a Wiley imprint 2008
- ³³ Kvinnelige studenter utgjorde 61,1 % av studentene på UIO i 2008, ref Universitas <http://universitas.no/nyhet/53159/80-prosent-kvinner/>

FORFATTER:

Victoria Wæthing (f. 1984) har en master i rettsvitenskap om kvinner rett til negativ trosfrihet sett i lys av internasjonal og nasjonal lovgivning og rettspraksis. Hun har også studert ledelse ved Universitetet Paul Cezanne Aix – Marseille III og europeisk politikk ved Sciences Po i Strasbourg. Har jobbet som praktikant i Civita i 2010. victoriawaething@gmail.com victoria@civita.no